

ELEKTRON ARXİVLƏR VƏ RƏQƏMSALLAŞDIRMA STRATEGİYASI

Oruc İslam oğlu Quliyev

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru,

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının direktor müavini

Yasamal rayonu, Hüseyn Cavid pros.129

oruj_guliyev@mail.ru

Açar sözlər: *rəqəmsallaşdırma, arxiv sənədi, elektron istifadə fondu, virtual arxiv*

Ключевые слова: *оцифровка, архивный документ, электронный фонд пользования, виртуальный архив*

Keywords: *digitization, archival document, electronic use fund, virtual archive*

Xülasə: Məqalə müasir şəraitdə informasiyanın saxlanması və istifadəsi üçün ən əlverişli mexanizm olan rəqəmsallaşma prosesinə həsr olunub. Müəllif arxiv materiallarının rəqəmsallaşdırılması prosesinin əsas aspektlərini, o cümlədən sənədlərin elektron formaya çevrilməsinin mümkün yollarının təhlilini, rəqəmsallaşdırma üçün sənədlərin kateqoriyalarını, elektron sənədlərin saxlanma formatlarını, müasir rəqəmsallaşdırma standartlarının tədqiqini araşdırır. Məqalədə müasir kontekstdə virtual arxivin yaradılması üçün zəruri şərtlər də təhlil edilir.

Резюме: Статья посвящена процессу оцифровки, который является наиболее удобным механизмом хранения и использования информации в современных условиях. Автор рассматривает основные аспекты процесса оцифровки архивных материалов, включая анализ возможных способов перевода документов в электронную форму, категорий документов для оцифровки, форматов хранения электронных документов, а также исследование современных стандартов оцифровки. В статье также анализируются необходимые условия создания виртуального архива в современных условиях.

Summary: The article is devoted to the process of digitization, which is the most convenient mechanism for storing and using information in modern conditions. The author examines the main aspects of the process of digitizing archival materials, including the analysis of possible ways of converting documents into electronic form, the categories of documents for digitization, the storage formats of electronic documents, and the study of modern digitization standards. The article also analyzes the necessary conditions for creating a virtual archive in a modern context.

İnformasiya əsri arxiv mənbələri ilə tədqiqatçı arasında dialoq dünyasına da öz düzəlişlərini edir. Müasir rəqəmsal texnologiyalar sənədlərin virtual müstəvidə saxlanması, alternativ yaddaş sahəsi yaratmaq üçün ən qlobal ideyaları həyata keçirməyə imkan verir. Arxiv sənədlərinin rəqəmsallaşdırılması hazırda informasiyanın qorunması və istifadəsi üçün ən əlverişli vasitədir. Bu, təhlükəsiz və daha qənaətcil saxlama, rahat axtarış və istifadə imkanı verir.

Sənədlərin rəqəmsallaşdırılması strategiyası vahid elektron arxiv fondun formalaşdırılması ideyasına əsaslanır. Elektron arxiv fondu orijinal sənədlərin əvəzinə istifadə üçün nəzərdə tutulmuş arxiv sənədlərinin elektron nüsxələrinin bazasıdır. Elektron arxiv fondunun yaradılmasında əsas məqsəd arxiv sənədlərinə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi və sadələşdirilməsi, orijinalların mərhələli şəkildə dövrüyyədən çıxarılması yolu ilə qorunub saxlanmasının təmin edilməsi və informasiya xidmətlərinin göstərilməsi prosesinin sürətləndirilməsidir.

Rəqəmsallaşma strategiyası bir sıra elmi-texnoloji prosesləri ehtiva edir. Belə ki, sənədlərin özünün skan edilməsinə başlamazdan əvvəl arxivin elmi arayış aparatının rəqəmsallaşdırılması və

məlumatların axtarışı üçün elektron inventarların yaradılması tələb olunur. Arxiv inventarlarının ilkin rəqəmsallaşdırılması istifadəçiyə evdən çıxmadan internet vasitəsilə saxlanılan sənədlərin siyahısı ilə tanış olmaq və maraq doğuran sənədləri sifariş etmək imkanı verir. Sənəd başlıqlarının elmi-texniki redaktəsi faktını da nəzərə almaq lazımdır - yalnız inventar təkmilləşdirildikdə kolleksiyanın rəqəmsallaşdırılmasına başlamaq olar.

Rəqəmsallaşdırma üçün sənədlərin kateqoriyalarına təkcə məlumatların itirilməsi riski olan sənədlər deyil, həm də ən qiymətli, unikal materiallar və tələb olunan sənədlər daxildir. Sənədlərin unikallığı və dəyəri ilə bağlı sənədlər üçün meyarlar bir qədər qeyri-müəyyəndir və tələbat sabit dəyər deyil, buna görə də rəqəmsallaşdırma üçün material seçərkən tez-tez sual yaranır- ilk növbədə hansı sənədləri rəqəmsal formaya çevirmək lazımdır? Seçim prosesində təkcə arxivin ekspert komissiyasının üzvləri deyil, həmçinin dəvət olunmuş peşəkarlar – tarixçilər, politoloqlar, sosioloqlar, ictimai xadimlər və s. iştirak etsə, daha səmərəli seçimə nail olmaq daha asan ola bilər. Belə bir işçi qrupunun yaradılması prosesi xüsusi reqlament tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, tərtib edilmiş seçim meyarlarına baxmayaraq, onlar məcburi deyil və regional arxivlər əvvəlcə rəqəmsallaşdırılmalı olan sənədləri seçmək hüququna malikdirlər.

Rəqəmsallaşdırma metodunun seçimi vacibdir, çünki materialın təqdim olunma mühiti və formatı tədqiqatçının işi üçün faydalı məlumatlar daşıyır, ona görə də onu orijinala müqayisə edilə bilən ən dəqiq formada çatdırmaq çox vacibdir [1].

Sənədləri birbaşa rəqəmləşdirərkən, orijinal ilə işləyərkən bütün təhlükəsizlik tədbirlərinə riayət etmək vacibdir; kitabları və qədim sənədləri skan edərkən xüsusi diqqət yetirilməlidir (ışıq, printer və rəqəmsallaşdırma zamanı mütəxəssisin davranışı qəbul edilmiş standartlara uyğun olmalıdır). Bu mərhələdə rəqəmsallaşdırma layihəsinin maliyyə imkanları əsas rol oynayır – skan avadanlığının seçimi bu prosesin orijinal üçün təhlükəsizlik dərəcəsini müəyyən edir. Daha qənaətcil aparat qurğusunun seçilməsi istər-istəməz sənədlərə düzəlməz zərər vurma riskinə səbəb olur, həmçinin orijinalı əvəz edən müqayisə edilə bilən, tam rəngli nüsxə yaratmaq şansını azaldır.

Sənədi rəqəmsallaşdırarkən, orijinalın ən azı iki nüsxəsi hazırlanır - işçi nüsxə və əsas nüsxə. Hər iki material markalanmalı və xüsusi registrdə qeydiyyatla alınmalıdır. Belə qeydiyyat sistemi sayəsində skan edilmiş sənədin axtarışı istifadəçi üçün daha sürətli və rahat olacaq, qeydiyyat yazıları isə sənədin ümumi arxiv informasiya sistemində izlənilməsinə asanlaşdıracaq.

Təssüf ki, Azərbaycanda və MDB məkanında hələ rəqəmsal nüsxələrin keyfiyyətinə dair tələblər aydın şəkildə ifadə edilməyib. Kağız sənədlərin elektron nüsxələrinin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün heç bir meyar yoxdur: təsvirin parametrləri, tonların bərpası (kontrast), parlaqlıq, səs-küy, rəng dəqiqliyi, kəskinlik, həll, həndəsi təhriflər və s. Lakin Qərbdə bu sahədə normativ sənədlər mövcuddur və praktikada istifadə olunur. Onların rəqəmsal sənədlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sahəsində təcrübəsi Azərbaycan üçün faydalı olardı. Məsələn, ABŞ Milli Standartı ANSI/AIIM MS44 "Şəkil Skanerlərinin Keyfiyyətinə Nəzarət Təlimatları" skan keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün əsas terminologiyayı, əsas parametrləri və meyarları, habelə onların praktik ölçülməsinə yanaşmaları müəyyən edir və açıqlayır. Buna əsaslanaraq, müasir tələblər nəzərə alınmaqla, 2000-ci ildə ağ-qara sənədlərin skan edilməsinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün beynəlxalq İSO standartları hazırlanmışdır [2].

Arxiv sənədlərinin saxlanması və operativ istifadəsi probleminin həlli yollarının axtarışı 1990-cı illərin ortalarında, ABŞ Konqres Kitabxanası mövcud mikrofilmlər kolleksiyasının (müstəqil kolleksiya kimi və sığorta və istifadəçi fondlarının əsas daşıyıcısı kimi) tam rəqəmsallaşdırılmasına başladıqı zaman başladı. Rəqəmsallaşma prosesində amerikalı mütəxəssislər məlumatın maddi mediadan elektron formaya ötürülməsi proseslərinin həyata keçirilməsinə vahid yanaşmaların işlənib hazırlanması zərurəti ilə üzləşdilər, yəni rəqəmsallaşma proseslərinin tənzimlənməsinə ehtiyac var idi. Qeyd edək ki, müasir rəqəmsallaşma standartlarını onların tənzimlənmə səviyyəsinə görə 3 kateqoriyaya

bölmək olar: beynəlxalq, milli və təşkilati standartlar. ISO beynəlxalq standartı bir qrup alim tərəfindən hazırlanır, onun istifadəsi texnoloji, iqtisadi və sosial üstünlüklər təmin edir, lakin ISO təşkilatında iştirak edən heç bir ölkə üçün məcburi deyil. Milli standart müxtəlif səviyyələrdə dövlət orqanları tərəfindən istifadə üçün məcburidir; qanunvericiliyin xüsusiyyətləri, sənədləşmə standartları nəzərə alınmaqla rəqəmsallaşma prosedurunun təkmilləşdirilməsi üçün hazırlanır [2].

Təssüf ki, Azərbaycanda arxiv sənədlərinin rəqəmsallaşdırılmasının metodoloji bazası zəif olaraq qalır. Son illərdə bu fəaliyyətin rasionallaşdırılmasına yönəlməş proses gedir. Texnoloji və texniki baxımdan bir sıra problemli məsələlər də mövcuddur. Əvvəla, bu, arxiv fondlarının rəqəmsallaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün arxivlərin kifayət qədər maliyyələşməməsi və arxivlərin cihaz və maşınlarla zəif texniki təchizatıdır. Bu günə qədər əsas problem arxiv müəsislərində rəqəmsallaşdırma mütəxəssislərinin olmamasıdır. Bununla belə, həm ölkə səviyyəsində, həm də ayrı-ayrı arxiv qurumları səviyyəsində elektron sənəd kolleksiyasını formalaşdırmaq üçün sənədlərin skan edilməsinə imkan verən bir sıra işlər və təşəbbüslər mövcuddur.

Ədəbiyyat

1. *Гринфельд П. А., Мерсадыкова Т. Е.* Информатизация по новому организует работу основных служб архива // Отечественные архивы. № 5. 2011. С. 81—85.
2. Методические рекомендации по электронному копированию архивных документов и управлению полученным информационным массивом / Ю.Ю. Юмашева. М.: ВНИИДАД, 2012.